

Ekonomik ve Sosyal Düşünce Araştırma Geliştirme Vakfı

**OSMANLI MODERNLEŞMESİNİN SON HALKASI:
'CUMHURİYET'**

RÜŐTÜ KAYA

OSMANLI MODERNLEŞMESİNİN SON HALKASI: 'CUMHURİYET' **

Osmanlı modernleşmesi iki kesim üzerinden gelişmiştir. Bunların biri askeriye diğeri ise hariciyedir. Savaş meydanlarında alınan yenilgiler askeriye'deki modernizasyonu gerekli kılmıştır. Ayrıca Osmanlı bu modernizasyon için Batılı devletleri inceleme gereği duymuş, bunu da büyükelçilerden oluşan hariciye mensupları üzerinden yürütmüştür. Diğer devletlere gönderilen elçiler, bu devletlerde yaptığı incelemeleri "Sefaretname" denilen raporlarla merkeze göndermiş, ayrıca bunlar yanlarında öğrenciler götürerek bu öğrencilerin Batı ülkelerinde eğitim almalarını sağlamıştır. Daha sonraları bu hariciye mensupları Osmanlı bürokrasisinde yükselmişler ve Tanzimat modernleşmesini başlatan kişiler olmuşlardır. Tanzimat dönemine damga vurmuş Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa, Fuat Paşa gibi isimler bu hariciye geleneğinden gelen kişilerdir. Tanzimat modernleşmesinin okullarında yetişenler daha sonraları aydın ve yönetici kesimi oluşturmuş ve bunlar Osmanlı'da Meşrutiyet'in ilanına giden yolda önemli rol oynamışlardır. I. Meşrutiyetten sonra Abdülhamit döneminde açılan Batılı tarzda okullarda yetişen gençler ise II. Meşrutiyetin ilanını hazırlayan Jön Türk hareketinin çekirdeğini oluşturmuşlardır. II. Meşrutiyetten sonra iktidara gelen Jön Türkler hem Osmanlı'nın son dönemine hem de Cumhuriyetin ilk yıllarına damga vurmuşlardır. Bunlar Osmanlı'nın yıkılmasından sorumlu oldukları gibi Cumhuriyet'in kurulmasının da mimarlarıdır. *Öyle ki Cumhuriyetin ilk üç Cumhurbaşkanı eski İttihat ve Terakki üyesidir. Bu da Türkiye'nin 1960'a kadar İttihat Terakki'nin içinde bizzat bulunmuş insanlar tarafından yönetildiği anlamına gelmektedir.* İşte Türk modernleşmesi yaklaşık iki yüz yıllık bir süreçte kendi içerisinde bu şekilde evrime uğramış ve zamanla kendi kadrolarını kendi yarattığı kurumlarla böyle oluşturmuştur. Dolayısıyla Türk modernleşmesini böyle bir bütünlük ve süreklilik içerisinde incelemekte fayda vardır. Aksi takdirde, eğer Cumhuriyet modernleşmesini 1920'lerden başlatırsak çok şey eksik ve temelsiz kalmış olacaktır.

Osmanlı Modernleşmesi Ve Cumhuriyet Moderleşmesi Arasındaki Süreklilik Unsurları

I. Yönetim ve Hukuk:

Metodolojik açıdan Osmanlı modernleşmesi için bir başlangıç tarihi saptamak zordur. Osmanlı modernleşmesinin miladı olarak, Genç Osman'ı, II. Viyana Bozgununu, I. Mahmud'u, I. Abdülhamid'i, III. Selim'i veya II. Mahmud'u göstermek mümkündür. Bu kişilerin bakış açılarına veya olayları ele alış biçimlerine göre farklılık gösterebilir. Başlangıç tarihini ne olarak alırsak alalım, bu tarihten yıkılışına kadar Osmanlı Devleti askeri, siyasi ve toplumsal olarak çok önemli bir değişim süreci geçirmiştir. Özellikle II. Mahmut döneminde devletin merkez ve taşra teşkilatları Batı modeline göre yeniden yapılandırılmış, eski kurumların yerine yenileri getirilmiştir. Bu dönemde bakanlıklar kurulmuş ve devlet yönetimini ilgilendiren farklı alanlarında meclisler oluşturulmuştur. Tüm bu düzenlemelerle klasik Osmanlı devlet ve idare anlayışından uzaklaşarak, nispeten Batı tarzı yönetim ve idare anlayışına geçmişti.

Osmanlı modernleşmesinin bir diğer dönüm noktası ise 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan Tanzimat dönemi idi. Tanzimat Fermanıyla Osmanlı tebaasına bazı temel haklar tanınmış ve devlet yönetimine ilişkin Padişah ve devlet bürokrasisi arasında görev paylaşımları yapılmıştı. 1876 yılına gelindiğinde ise Meşrutiyet ilan edilerek ilk anayasa olan Kanun-ı Esasi yürürlüğe kondu. Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'dan oluşan iki yapılı Osmanlı Meclis-i Umumi'si kuruldu. Burada halen daha padişahın yetki ve otoritesi her şeyin üzerindeydi ve padişah meclisi feshetme yetkisine sahipti. Meclis her ne kadar sadece bir danışma kurumu gibi görev yapsa da yine de seçimle gelen insanların oluşturduğu bir meclisin varlığı, yönetimdeki zihniyet değişikliğini göstermesi bakımından sembolik bir öneme sahipti. Fakat bu ilk meşruti monarşi denemesinin ömrü uzun sürmemiş ve 1878'de padişah II. Abdülhamit yetki sınırlarını aştığı gerekçesiyle meclisin feshine karar vermiş ve anayasayı yürürlükten kaldırmıştı. 30 yıllık aranın ardından 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı ile tekrar yürürlüğe giren meşruti sistem devletin yıkılışına kadar sürmüştür.

Bu arada modernleşme çabaları hem II. Abdülhamit döneminde, hem de II. Meşrutiyetle birlikte iktidara gelen Jön Türkler döneminde kararlılıkla sürdürülmüştür. 1909 yılında yaşanan 31 Mart Vakası'ndan sonra iktidarını pekiştiren Jön Türkler, yani İttihat Terakki Cemiyeti, aynı yıl anayasada önemli değişiklikler yaptılar. Bu değişiklikler sonucunda hükümetin ve bakanların Mebusan Meclisine karşı sorumlulukları kuralı getirilmiş, padişahın fesih yetkisi kayıtlanmış, meclis üyelerinin kanun teklif edebilmeleri için padişahın ön izni şartı kaldırılmış ve padişahın mutlak veto hakkı bir "geri gönderme yetkisine" çevrilmiştir.^[1] ***Tüm bu değişiklikler son derece önemli olup, parlamenter monarşi için uygun bir anayasal çerçevenin oluşmasını sağladı.*** İşte yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti böyle bir siyasi tecrübeyi Osmanlı'dan devralmıştı. İlber Ortaylı İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı adlı eserinde Osmanlı'nın cumhuriyete mirasını şu şekilde açıklar:

İmparatorluk genç cumhuriyete parlamento, siyasal parti kadroları, basın gibi siyasal kurumları miras bıraktı. Cumhuriyetin tabipleri, fen adamları, hukukçu, tarihçi ve filologları son devrin Osmanlı aydın kadrolarından çıktı. Cumhuriyet ilk anda eğitim sistemini, üniversiteyi, yönetim örgütünü, mali sistemini, imparatorluktan miras aldı. ***Cumhuriyet devrimcileri bir ortaçağ toplumuyla değil, son asrını modernleşme sancıları ile geçiren imparatorluğun kalıntısı bir toplumla yola çıktılar.***^[2]

Cumhuriyeti kuran, devrimleri yapan kadrolar İngiltere'den, Fransa'dan yahut Rusya'dan ithal edilmiş değildi. Hepsi Osmanlı eğitim kurumlarında yetişmiş, Osmanlı bürokratik ya da askeri kurumlarından çıkmış ve Osmanlı siyasi geleneğinin ve zihniyet yapısının izlerini taşıyan kişilerdi. Nitekim kurdukları yeni rejim özü itibarıyla eskisinin özelliklerini bünyesinde barındırmaktaydı. ***Osmanlı'nın cumhuriyete bıraktığı en önemli miras parlamentoydu. Özellikle de 1909 Anayasa değişikliklerinden sonra Osmanlı siyasal yapısı büyük ölçüde parlamenter sistemin özelliklerini taşıyordu.*** Milli mücadele hareketinin lideri Mustafa Kemal 2 Nisan 1920'de kapatılmasına kadar Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Erzurum üyesiydi. ***Yeni kurulacak***

devletin sınırlarını büyük ölçüde belirleyen Misak-ı Milli kararı da yine Meclis-i Mebusan'da alınmıştı. Fakat bu meclisin kapatılmasından sonra Ankara'da TBMM'nin açılması ihtiyacı doğmuş ve bu yeni meclisin 92 üyesi eski Mebusan Meclisi üyeleri arasından seçilmişti. Diğer 232 üye ise o güne kadar Anadolu'da direnişi örgütleyen İttihatçı kadroların kurduğu Mudafaa-i Hukuk cemiyeti üyelerinden seçilmişti.

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı kapatılmadan önce son kanun olarak küçükbaş hayvanlardan alınacak vergiyi belirleyen Ağnam Vergisi Kanunu görüşülmekteydi. Ancak meclis kapatılınca görüşmeler yarıda kalmıştı ve Ankara'da açılan yeni mecliste de ilk iş olarak 24 Nisan 1920 tarihinde Ağnam Vergisi Kanunu çıkarıldı. Bu olay iki yönetim arasındaki sürekliliği en iyi şekilde gözler önüne sermekte.

Sürekliliği pekiştiren diğer bir olgu ise anayasa. Ciddi bir devlet geleneği ve tecrübesine sahip milli mücadele hareketinin lider kadroları, mücadelenin yasal bir çerçevede siyasal kurumlar üzerinden yürütülmesine özen göstermişlerdir. Meclisin açılmasının ardından 20 Ocak 1921'de yeni anayasa olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edildi. Ayrıca Kanun-ı Esasi'nin bu anayasaya aykırı olmayan bütün hükümlerinin geçerli olduğu ilan edildi. ***Nitekim Kanun-i Esasi ancak 1924 Anayasası'yla yürürlükten kaldırıldı.[3] Yani cumhuriyetin de kurulmasından sonraya tekabül eden bu tarihe kadar Osmanlı zamanında yapılan bir anayasa geçerliliğini sürdürmüştü.***

Cumhuriyet döneminde hukuk alanındaki modernleşme çabalarına bakıldığında, batı kaynaklı hukuk metinlerine bir yönelmenin olduğu, dini hukuk sisteminin terk edilerek laik bir hukuk anlayışının benimsendiği söylenebilir. ***Fakat Cumhuriyetin hukuk alanındaki batıya olan yönelimi Türk modernleşmesi açısından bir ilk değildi.*** Osmanlı'da da benzer girişimler olmuş Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı ticaret, ceza ve arazi kanunları Fransız ve İtalyan örneklerden istifade edilerek yazılmış, diğer taraftan yeni oluşturulan Medeni Kanun(Mecelle) dini hükümlere bağlı kalınarak oluşturulmuştu. Cumhuriyet döneminde ise Medeni Kanun da bazı istisnaları olmak üzere şer'i hukuktan arındırılarak, İsviçre Medeni Kanunu'na göre düzenlenmişti.[4] Osmanlı'da şer'i kanunlar bazı alanlarda geçerliliğini sürdürmekteydi fakat diğer taraftan laik kanunlar da oluşturulmaya başlanmış ve bunun sonucunda da Osmanlı hukuk sisteminde ikili bir sistem ortaya çıkmıştı. ***Cumhuriyetin farkı bu ikili sistemi ortadan kaldırması ve tamamen seküler bir hukuk sistemi kurmasıydı.***

Ayrıca Osmanlı döneminde kurulan hukuk kurumları Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 1868 yılında kurulan Şura-yı Devlet Danıştay, yine 1868'de kurulan Divan-ı Ahkam-ı Adliye Yargıtay adıyla Cumhuriyet döneminde varlıklarını sürdürmüşlerdir. İdari alandaki diğer bazı kurumlarında kuruluşu Osmanlı dönemine uzanmaktadır. Örneğin İçişleri Bakanlığı Dahiliye Nezareti adıyla 1859, Dışişleri Bakanlığı Hariciye Nezareti adıyla 1835, Kızılay ise Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti adıyla 1868 tarihinde kurulmuştur.[5]Görüldüğü üzere

kurumların tarihindeki süreklilik üzerinden iki dönem arasındaki süreklilik ilişkisinin izlerini takip etmek mümkündür.

Cumhuriyet'in Osmanlı'dan aldığı bir diğer önemli miras ise dış politika geleneğidir. Osmanlı'nın gücünün zayıfladığı son dönemlerinde diplomasisinin güçlendiğini görmekteyiz. Uzun bir dönem Avrupalı büyük devletler arasında denge oyunları sayesinde ayakta kalmayı başaran Osmanlı'nın Cumhuriyet'e intikal eden kadroları aynı dış politika geleneğini devam ettirmiştir. ***Böyle bir devlet geleneğine sahip, I. Dünya Savaşı tecrübesi yaşamış Osmanlı subayları II. Dünya Savaşı sırasında taraflar arasında denge politikasını çok iyi götmüş ve savaşın dışında kalabilmeyi başarmıştır. Aynı zamanda eski bir İttihatçı ve Osmanlı askeri olan dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü hiç şüphesiz bu politikayı izlerken I. Dünya Savaşı'nın tecrübelerinden fazlasıyla ders çıkarmıştı.*** Son dönem Osmanlı dış politikasının bir diğer özelliği ise yönünü Batı'ya dönmüş olmasıydı. Aynı gelenek Cumhuriyet'te de devam etmiş ve yeni kurulan ülkenin Batı medeniyetinin ve ittifakının bir parçası olmasına büyük önem verilmişti. Nitekim 1856 Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupa devletler hukukuna girmeye çalışan bir Osmanlı ile Avrupa Birliği üyeliğini dış politikasının temel hedefi olarak belirlemiş Türkiye arasında bu anlamda önemli bir benzerlik ve süreklilik vardır.

II. Eğitim ve Kültür:

Eğitim ve kültür Cumhuriyet modernleşmesinin Osmanlı modernleşmesinden biraz farklılaştığı ve radikalleştiği bir alandır. Ama yine de bu alanlarda her iki modernleşme arasında önemli bir devamlılıktan ve benzerlikten bahsetmek mümkündür. Eğitim alanındaki modernleşme çabaları Osmanlı döneminde başlar. Özellikle de Tanzimat'la birlikte batı tarzında yeni okullar açılmış buralarda fen bilimleri de öğretilmeye başlanmıştı. Ayrıca askeri modernleşmenin bir parçası olarak Askeri Tıbbiye, Askeri Mühendislik okulları açılmıştı. Fakat tüm bu yeni okulların yanında geleneksel tarzdaki eski eğitim birimleri de varlığını korumaktaydı. Bu durum medrese-mektep çatışmasını da beraberinde getiriyordu. ***II. Meşrutiyetten sonra İttihatçıların eğitim politikaları cumhuriyet dönemindeki eğitim politikalarının adeta zeminini hazırlıyordu.*** Cumhuriyeti kuran kadroların da bu dönemi bizzat yaşamış eski İttihatçılar olduğu düşünülürse bu devamlılığın çok da şaşırtıcı olmaması gerektiği anlaşılabilir. İttihatçılar II. Meşrutiyet'ten sonra ilköğretimi mecburi ve parasız hale getirdi. Osmanlı'dan devralınan Rüşdiye'ler Cumhuriyet döneminde de devam etti ve Cumhuriyet'in ilk on yılında tek bir yeni Rüşdiye açılmamıştı. Cumhuriyet döneminde Darülfunun İstanbul Üniversitesine dönüştürüldü. Günümüzdeki pek çok yüksek eğitim kurumunun başlangıcı, Osmanlı dönemine uzanıyordu: Deniz Harb Okulu, Mühendishane-i Bahr-ı Hümayun (1773)'un, Kara Harb Okulu Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un (1794); Siyasal Bilgiler Fakültesi, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane (1859)'nin; Galatasaray Üniversitesi, Galatasaray Sultanisi (1868)'nin devamıydı. ***[6] Cumhuriyet'te eğitim alanında Osmanlı'dan farklı olarak yapılan iş eğitimdeki ikiliği gidermek üzere Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması oldu.***

Cumhuriyet döneminin tartışılan konularından biri de Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kabul edilmesiydi. Aslında bu konuda Osmanlı zamanında da çeşitli girişimler olmuştu, yani bu yenilik girişimi de Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmış değildi. ***Enver Paşa Osmanlıca metinlerinin okuyuşunu kolaylaştırmak için Arap harflerinin birleşik değil de ayrı yazılmasını öngören “Enver-i huruf” denen bir yazım biçimi geliştirmiş fakat bu pek tutulmamıştı.*** İsmail Gaspiralı ‘a’ ile ‘e’yi, ‘o’ ile ‘ö’yü, ‘ı’ ile ‘i’yi ve ‘u’ ile ‘ü’yü ayırmak için bir takım işaretler geliştirmişti.^[7] Fakat tüm bu çabalar Osmanlı döneminde bir alfabe değişikliğini gündeme getirmemiş; ***hele Cumhuriyet döneminde olduğu gibi dilin sadeleştirilmesi ve imparatorluk dilinin değiştirilerek yeni bir dil yaratılması gibi bir girişim olmamıştı.***

Cumhuriyetin Osmanlı’dan aldığı bir diğer miras ise millet sistemiydi. Cumhuriyet her ne kadar Türk milli kimliği üzerine inşa edilmiş bir ulus devlet olsa da millet tanımlamasında Osmanlı usulünü devam ettirmiştir. Müslüman olan herkes Türk milletinin bir parçası görülmüş Anayasa’da Rum, Ermeni ve Yahudiler azınlık statüsünde yer alırken, Türk olmadığı halde Kürt, Çerkez, Laz gibi etnik guruplar Müslüman olduklarından azınlık olarak kabul edilmemiştir. Cumhuriyetin Müslümanlık temelli bu millet politikasının en temel yansıması Yunanistan’la yapılan 1924 nüfus mübadelesinde görülmüştür. ***Bu nüfus değişiminde Karaman bölgesinde yaşayan ve Türkçe konuşup, Türkçe ibadet eden Ortodokslar Yunanistan’a gönderilmiş, Yunanistan’daki Batı Trakya bölgesi dışındaki Türk olan veya olmayan bütün Müslümanlar Türkiye’ye getirilmiştir.***

Sonuç:

Sonuç olarak Türk toplumu ve Türk siyasi hayatı Tanzimat’tan, hatta III. Selim döneminden beri yapıla gelen bir dizi reform ile değişim sürecine girmiştir. Cumhuriyet dönemi reformları da bu sürecin bir devamıdır ve önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Cumhuriyetle birlikte eski bir dönem kapanmış ve bambaşka yeni bir dönem başlamış değildir. Cumhuriyete kadar gelen modernleşme birikimleri Cumhuriyet döneminde siyasi ortamın da elverişli olmasıyla daha net sonuçlar vermiş ve Türk modernleşmesinde önemli bir yol kat edilmiştir. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi modernleşmeleri arasında esasa dair önemli bir fark yoktur. Buradaki farklılaşma modernleşmede izlenen yöntemde, yani usulde ortaya çıkmaktadır. Osmanlı modernleşmesi daha çok siyasi alanda yeni düzenlemeleri ve reformları kapsarken, Cumhuriyet dönemi modernleşmesi bunların yanı sıra toplumsal alana da müdahale etmiş ve daha radikal bir nitelik kazanmıştır. Bunda da yukarıda belirtildiği gibi siyasi ortamın elverişliliği ve modernleşmeyi yürüten kişinin ve kadroların bireysel özellikleri ve o dönem kazanmış olduğu itibarın getirdiği sorgulanamazlık etkili olmuştur.

** Bu yazı daha önce <http://www.aksitarih.com> sitesinde yayımlanmış olup izinle alıntılanmıştır.

KAYNAKÇA:

- [1] Erdoğan, Mustafa, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2011, s. 47-48
- [2] Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, 27. Baskı, İstanbul, 2008, s. 36-37
- [3] Erdoğan, Mustafa a.g.e., s.67
- [4] Acun, Fatma, "Değişme ve Süreklilik: Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyetin Torunları", *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Mehmet Zencirkıran, Dora Yayınları, 2. Baskı, Bursa, 2011, s. 54
- [5] Bu kuruluş tarihleri kurumların internet sitelerinden alınmıştır. Dolayısıyla görülmektedir ki bu devlet kurumları Cumhuriyet döneminde de kuruluş tarihlerini resmi olarak Osmanlı dönemine dayandırmaya devam etmektedir.
- [6] Acun, Fatma, a.g.m. s. 57
- [7] Akyol, Taha, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine: İlber Ortaylı ile Konuşmalar*, Ufuk Kitapları, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s. 123